

Чепіль О. Я.,

Національний університет "Острозька академія", м. Острозь

ФЕНОМЕН ДИСКУРСУ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті здійснено ґрунтовний аналіз та систематизацію підходів у трактуванні поняття "дискурс" в сучасній парадигмі лінгвістичних знань та обумовлені причини через які ускладнюється його тлумачення.

Ключові слова: дискурс, текст, дискурсивна подія, дискурсивна формація, дискурсивна практика, комунікація, комунікативна подія.

В статтє представлен глибокий анализ и систематизация подходов в определении понятия "дискурс" в современной парадигме лингвистических знаний, а также обусловлены причины, которые усложняют его определение.

Ключевые слова: дискурс, текст, дискурсивное событие, дискурсивная формация, дискурсивная практика, коммуникация, коммуникативное событие.

A thorough analysis and systematization of different approaches have been made in defining the notion of "discourse" in modern linguistic knowledge paradigm, and the reasons which make it complicated have been outlined in this article.

Key words: discourse, text, discursive event, discursive formation, discursive practice, communication, communicative event.

Сучасна лінгвістична парадигма характеризується спрямованістю на розробку загальної теорії систем, зокрема на теорію дискурсу. Дискурс є об'єднуючим осередком для теорії комунікації, лінгвофілософії, соціальної психології, семіотики, риторики, поетики, журналістики тощо.

Актуальність дослідження полягає у тому, що воно стратегічно орієнтує лінгвістику на подальше посилення зв'язків з іншими суміжними науками на вивчення тексту/дискурсу, оскільки цей аспект є найбільш суперечливим і складним рівнем мовної системи і далеко не вичерпаним.

Отже, безпосереднім об'єктом дослідження виступає феномен дискурсу у сучасній системі лінгвістичних знань.

Мета дослідження передбачає здійснення ґрунтового аналізу та систематизацію підходів у трактуванні дискурсу в сучасній парадигмі лінгвістичних знань.

Поняття дискурсу є одним із основних понять сучасної прагматичної лінгвістики та лінгвістики тексту. Сучасні уявлення про дискурс відображають увесь хід лінгвістичної науки. У першій половині ХХ століття мовознавство протягом досить тривалого періоду було зосереджене на вивченні однієї з двох діалектично зв'язаних сторін мови – мовної системи, але, починаючи з другої половини 60-х років, центр уваги лінгвістів

переноситься на іншу сторону цієї діалектичної єдності – мовленнєву діяльність та її продукт – дискурс, формальні характеристики якого були сформульовані у 1952 році З. Херрісом.

У більш широкому розумінні дискурс – складна єдність мовної практики та екстралінгвістичних факторів, необхідних для розуміння тексту.

Оскільки дискурс поєднує соціальні вимоги з мовними, тому його вважають соціолінгвістичним явищем. Цей феномен став ключовим у наукових доробках таких вітчизняних та зарубіжних лінгвістів як Ф. Бадєвич, І. Бехта, Ю. Габермас, Т. ван Дейк, В. Кінч, Ф. де Сосюр, Зільберт, В. Красних, К. Кусько, В. Звегінцев, Н. Арутюнова, Г. Почепцов, К. Серажим, М. Фуко, та багатьох інших.

Дискурс є формою взаємодії мови та мовлення. За вихідну точку у критичному трактуванні дискурсу подекуди беруть наукову традицію. Для прикладу, існує англо-американська лінгвістична традиція, яка зосереджена на інтерактивній взаємодії відправника і реципієнта інформації та за якою дискурс – зв'язне мовлення, а також когнітивно орієнтована традиція дискурсного аналізу Т. ван Дейка, зосереджена на прагматичній стороні зв'язності дискурсу, що фактично є лише одним з підходів до розгляду феномена дискурсу [13, с. 68]. Пропонуємо звернути увагу на найбільш усталені в сучасній лінгвістичній та філософській літературі тлумачення поняття "дискурс".

Вперше термін "дискурс" був уведений у науковий обіг Ю. Габермасом для позначення виду мовленнєвої комунікації, що передбачає раціональний критичний розгляд цінностей, норм і правил соціального життя [6].

Теорія дискурсу як прагматизованої форми тексту бере свій початок у концепції Е. Бенвеніста, який розмежовував план дискурсу – мовлення, яке привласнюється людиною, яка говорить і план оповідання. Під дискурсом Е. Бенвеніст розуміє "усіляке висловлювання, яке зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а, також, намірів адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника" [3, с. 276].

Голландський дослідник Т. ван Дейк розглядає дискурс як складне комунікативне явище, що включає в себе соціальний контекст, інформацію про учасників комунікації, знання процесу складання текстів та сприйняття текстів. Таким чином, дискурс поєднує соціальні вимоги з мовними, тому його вважають соціолінгвістичним явищем.

Оскільки дискурс не є ізольованою текстовою або діалогічною структурою, тому що набагато більше значення в його рамках здобуває паралінгвістичний супровід мови, що виконує ряд функцій (ритмічну, референтну, семантичну, емоційно-оціночну та інші), звідси випливає, що дискурс – це "істотна складова соціокультурної взаємодії" [4].

Філософське звучання термін набув завдяки роботам М. Фуко. "Дискурсія" розуміється ним як складна сукупність мовних практик, що бе-

руть участь у формуванні уявлень про той об'єкт, що вони припускають. За визначенням М. Фуко, дискурс є майже “мовленням”. Фуко цікавить не денотативне значення висловлення, а, навпаки, вичитування в дискурсі тих значень, що маютьися на увазі, але залишаються невисловленими, невираженими, перебуваючи позаду “уже сказаного”.

У праці “Археологія знання” М. Фуко не лише дав визначення дискурсу, а й увів нові терміни, які містять це поняття. Це дискурсна подія, дискурсна формація, дискурсна практика тощо. Дискурс у М. Фуко – це, звичайно, текст. Але його не можна уявити звичайним мереживом слів. “Дискурс – це тонка контактуюча поверхня, яка зближує мову і реальність, зміщує лексику та досвід” [14, с. 49]. Джерелом дискурсу в М. Фуко є дискурсні події, які розглядаються як первинний матеріал. Вони знаходяться в основі фраз або висловлювань, які разом утворюють дискурс [14, с. 28]. Більш точно визначення дискурсу він пов'язував з поняттям дискурсної формації. Дискурсною формацією він називав висловлювання разом з певними принципами й закономірностями, на основі яких вони будуються. Відтак дискурс він розумів як сукупність висловлювань, що належать до однієї й тієї ж дискурсної формації.

Багато в чому завдяки роботам Фуко, Альтюссера, Дерріди, Лакана французька школа дискурсного аналізу відрізняється більшою філософською спрямованістю, увагою до ідеологічних, історичних, психоаналітичних аспектів дискурсу.

Заслугує на увагу дещо інакше тлумачення дискурсу сучасного німецького філософа Ю. Габермаса. Дискурс у нього – це більше ніж розмова, в якій співбесідники не думають про дотримання правил мовленнєвої комунікації. Це діалог, що ведеться за допомогою аргументів, які дають змогу виявити загальнозначуще, нормативне у висловлюваннях. Але якщо виявлена нормативність висловлювань, то тим задана і нормативність вчинків. Дискурс забезпечує комунікативну компетентність, яка поза дискурсом відсутня. Як вважає дослідник, лише у випадку, коли учасники діалогу випрацювали спільну думку, можна говорити про дискурс. Дискурс в ідеалі – це взірць, модель вироблення комунікативної компетенції. На думку Ю. Габермаса, проблема людей не в тому, що вони нібито втрачають свою індивідуальність, а в тому, що їхнє спільне співіснування страждає недостатньою комунікативною зрілістю [15, с. 17, 26].

Різниця у поглядах М. Фуко та Ю. Габермаса полягає у тому, що у першого дискурс асоціюється із лінгвістичним розумінням дискурсу, оскільки акцентується увага на лінгвістичних одиницях: слові, фразі, вислові, тексті тощо, хоча цілком не збігається з ним. У другого ж – він набуває морально-етичного забарвлення, оскільки його головна функція – виробити не лише спільну думку, а й спільні норми та правила поведінки людей у суспільстві.

Зважаючи на велику кількість досліджень, поняття дискурсу у сучасній вітчизняній лінгвістиці трактується неоднозначно. Думки вчених розходяться наступним чином, виділяючи такі основні інтерпретації:

У рамках першого підходу спроба визначити текст через дискурс або дискурс через текст приводить до визначення первинності тексту/дискурсу. Так, В. О. Звегінцев характеризує дискурс як "елементарну одиницю тексту, тобто складне ціле або змістовну єдність, що вирізняється на рівні мови і, як правило, реалізується у вигляді речень, пов'язаних між собою смисловими зв'язками" [7].

Заслугує на увагу погляд іншого лінгвіста, В. В. Красних, який зробив спробу поглянути на дискурс з точки зору когнітивних структур, що лежать в основі мовної компетенції. На противагу В. О. Звегінцеву, він вважав текст "елементарною (тобто базовою, мінімальною та основною) одиницею дискурсу" – явищем не тільки лінгвістичним, а й екстралінгвістичним. На його думку, текст володіє формально-змістовою структурою, яка допомагає вичленити його в дискурсі. Текст є продуктом як мовлення, так і мислення, продуктом, який вперше з'являється в момент породження його автором і може переживати наступні переродження при сприйнятті його реципієнтом. На формування концепту тексту здійснюють вплив два фактори: ситуація та індивідуальний мовний простір автора.

О. Т. Ішмуратов ототожнює дискурс з певним видом тексту. Так, дискурс – це текст, який містить міркування, тобто текст, в якому фіксується певний хід думки, а комунікативний дискурс – це текст, що містить взаємозалежні судження деяких суб'єктів [9, с. 171].

За визначенням Н. Д. Арутюнової, дискурс – "зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, прагматичними, психологічними факторами; це – текст, узятий в аспекті подій; мовлення, що розглядається як цілеспрямоване соціальне явище, дія, як компонент, що приймає участь у взаємодії між людьми і механізмах їх свідомості. Дискурс – це мовлення, занурене у життя" [1].

Отже, аналізуючи все вищесказане, ми можемо зробити висновок: не зважаючи на те, що теорія дискурсу вже досить тривалий час опрацьовується і досліджується вченими-лінгвістами, загальновизнаного підходу та універсального визначення поняття "дискурс" ще досі не існує. Це поняття можна розглядати з точки зору найрізноманітніших аспектів: як комунікативного процесу, як тексту, як системи, як комунікативної події. Проте, не зважаючи на те, що всі ці підходи і теорії базуються на різноманітних рисах та характеристиках, вони не заперечують одні одних.

Слід зауважити, що розмитість поняттєвої структури терміна дискурс пояснюють двома причинами: історією формування, коли у семантичній пам'яті лексеми утримуються ознаки попередніх підходів і вживань, а також повною невизначеністю місця поняття дискурс у системі катего-

рій та модусів існування мови [2]. Як слушно зазначає Ф. С. Бацевич, сучасне розуміння дискурсу знаходиться у межах двох підходів, які можуть мати спільні риси з позицій комунікативної лінгвістики: дискурс – текст і дискурс – комунікація.

Отож, на основі усього вищезазначеного можна сформулювати узагальнене визначення дискурсу. Дискурс є складним і багатоаспектним феноменом. Дискурс – це комунікативна подія, що обумовлюється взаємозв'язком між мовцем та слухачем і передбачається мовленнєвою поведінкою останніх.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Сер. Лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 356-357.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. / Э. Бенвенист; пер. с фр. – М. : Прогресс, 1984. – 170 с.
4. Дейк Т. А., ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк; пер. с англ. : сб. работ / сост. В. В. Петров под ред. В. И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Фердинанд де Соссюр. – М. : Соцэкгиз, 1993. – 125 с.
6. Дискурс у комунікаційних системах: [Зб. наук. ст.] / Київ, між нар. ун-т; [Редкол. : Денисова С. П. (головн. ред.) та ін.]. – Київ, 2004. – 344 с.
7. Звегинцев В. А. Мысли о лингвистике. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 333 с.
8. Зильберт Б. А. Социолингвистическое исследование текстов, радио, телевидения, газеты. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1986. – 356 с.
9. Ишмуратов А. Т. Логико-когнитивный анализ онтологии дискурса / А. Т. Ишмуратов // Рациональность и семиотика дискурса: сб. трудов // АНУ Институт Ф-и. -К. : Наук. Думка, 1994. – 252 с.
10. Красних В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2001. – 270 с.
11. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2003. – 464 с.
12. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – 2-ге вид. доп. – К. : Видавничий центр “Київський університет”, 1999. – 308 с.
13. Чернявская В. Е. От анализа текста к анализу дискурса: немецкая школа дискурсивного анализа// Филологические науки. – 2003. – №3. – С. 68-73
14. Фуко М. Археология знания: Пер. С фр. / Общ. ред. Б. Левченко. – К., 1996. – 208 с.
15. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – М., 1992. – 224 с.